

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

БАЛАНОВСЬКИЙ Ярослав Михайлович

УДК 324+328.1+329.8

ПОЛІТИЧНІ КОАЛІЦІЇ В УМОВАХ ПЛЮРАЛІСТИЧНОЇ ДЕМОКРАТІЇ

Спеціальність 23.00.02 – політичні інститути та процеси

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата політичних наук

Дніпропетровськ – 2009

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі філософії та суспільствознавства Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник:

кандидат філософських наук, доцент
КАРАСЕВИЧ **Анатолій Олександрович**,
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, декан історичного факультету

Офіційні опоненти:

доктор політичних наук, професор
НАУМКІНА **Світлана Михайлівна**,
Південноукраїнський державний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського (м. Одеса), завідувач кафедри політичних наук

кандидат політичних наук, доцент
КРИВОШЕЇН **Віталій Володимирович**,
Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара, доцент кафедри політології

Захист відбудеться 09 жовтня 2009 р. о 10 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 08.051.08 Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара за адресою: 49027, м. Дніпропетровськ, пл. Т.Г. Шевченка, 1 (парк ім. Т.Г. Шевченка), Палац студентів ДНУ, к. 30.

З дисертацією можна ознайомитися в Науковій бібліотеці ім. О. Гончара Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара за адресою: 49050, м. Дніпропетровськ, вул. Казакова, 8.

Автореферат розіслано 09 вересня 2009 р.

**Учений секретар
спеціалізованої вченої ради**

С.В. СТАВЧЕНКО

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. В умовах багатоукладних (плюралістичних) суспільств політичні коаліції відтворюють розподіл партійно–політичних сил, які є відображенням інтересів основних сегментів суспільства. Проблема утворення, функціонування та розвитку політичних коаліцій у плюралістичних суспільствах набуває особливої важливості для України, яку за базовими ознаками можна вважати належною до таких. Крім того, конституційні перетворення 2004 р., у результаті яких було змінено форму правління в бік посилення парламенту, значно стимулювали коаліційні процеси.

Досвід західних країн показує, що розвинена, консолідована демократія навряд чи можлива без повноцінної партійної системи і впливових партій. Відповідно, перспективи консолідації політичних партій у пострадянських країнах можна пов'язати з перспективами розвитку партійної системи та інституту партій у цілому. Одним з елементів процесу трансформації партійної системи є коаліційна взаємодія партій у політичному процесі. Вивчення цієї форми міжпартійного взаємозв'язку дозволить збагатити наявні знання про партії в цілому, з погляду їх мотивації, організаційного розвитку, ролі в процесі ухвалення рішень. Формування коаліцій є одним із механізмів підвищення статусу політичних партій як важливих учасників політичного процесу в пострадянських країнах.

Основні теорії коаліцій, розроблені західними ученими, було створено на базі аналізу коаліційних урядів у парламентських системах. Партії організовують як передвиборні, так і післявиборні (парламентські та урядові) коаліції в умовах змішаного правління. Коаліційна взаємодія партій у перехідних суспільствах пояснюється дещо іншими чинниками, ніж у суспільствах зі стабільною парламентською демократією. Цей процес має прямий зв'язок із формуванням стабільної партійної системи і є одним із механізмів підвищення ефективності, дієвості партій.

В Україні процеси утворення, функціонування та розвитку політичних коаліцій не мають комплексного теоретичного осмислення. Окремі ідеї та концепти, що стосуються проблематики дисертації, розроблялися такими вітчизняними вченими, як А. Борисенко, В. Голишев, В. Кафарський, М. Примуш, І. Побочий, О. Совгіря, А. Романюк, І. Рябіка, В. Сергєєв, Ю. Шведа, К. Шкуренко та ін.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тему дисертації затверджено вченою радою Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. Обраний напрям дослідження пов'язаний із науковою темою "Соціальні виміри сучасного українського суспільства", яку розробляє кафедра філософії та суспільствознавства названого ВНЗ.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертації є розкриття сутності та особливостей утворення, функціонування і розвитку політичних коаліцій в умовах плюралістичної демократії. Для досягнення цієї мети дисертантом було визначено такі дослідницькі **завдання**:

- здійснити аналіз структури процесу утворення, функціонування та розвитку політичних коаліцій;
- визначити вплив характеристик інституційного демократичного дизайну як стимулів коаліційного процесу;
- охарактеризувати форми коаліційного процесу в умовах плюралістичної демократії;
- виявити основоположні чинники коаліційної поведінки суб'єктів політичного процесу;
- розкрити суспільно–політичне підґрунтя коаліційної поведінки суб'єктів політичного процесу;
- описати виникнення, сучасний стан та окреслити перспективи розвитку коаліційного процесу в сучасній Україні.

Об'єкт дослідження — політичні коаліції як специфічні політичні об'єднання утворені на підґрунті угоди, розробленої партіями чи громадськими діячами для досягнення загальної мети.

Предмет дослідження — сутність та особливості утворення, функціонування і розвитку політичних коаліцій в умовах плюралістичної демократії.

Методи дослідження: для реалізації мети роботи застосовано комплексну методика, яка поєднує методи інституційного та системного аналізу на основі багатовимірної моделі, що включає історичний, інституційний, мотиваційний, внутрішньопартійний, соціально–політичний виміри, з погляду горизонтально–вертикальних зв'язків, а також з урахуванням внутрішньо– і позанаціональних умов. Крім загальнонаукових, активно застосовувалися конкретна наукові методи. Зокрема, з метою аналізу процесу утворення, функціонування та розвитку політичних коаліцій було застосовано прийоми системно–структурного аналізу із елементами динамічного моделювання. Класифікацію форм коаліційного процесу в умовах плюралістичної демократії здійснено за допомогою методів дихотомізації та ідеально–типового підходу. Для виявлення основоположних чинників коаліційної поведінки суб'єктів політичного процесу, особливостей виникнення, характеристики нинішнього стану та визначення перспектив розвитку коаліційного процесу в сучасній Україні було обрано методи змістовно–описового (дескриптивного) аналізу, а також нормативно–прогностичні прийоми.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що вперше у вітчизняній науці про політику розроблено концепцію політичних коаліцій, які утворюються, функціонують і розвиваються в межах демократичного політичного процесу в умовах плюралістичного суспільства. Ця концепція конкретизується такими положеннями:

- обґрунтовано доцільність, по-перше, розгляду політичних коаліцій як об'єднань (на основі публічної угоди чи негласної домовленості) суб'єктів політичного процесу їх зусиль та ресурсів для досягнення конкретної мети політичної діяльності — у контексті електоральних циклів. По – друге, класифікації коаліцій, що створюються партіями та окремими кандидатами на

передвиборні та післявиборні. Перші утворюються для перемоги на виборах. Другі, вони можуть діяти на рівні фракцій чи окремих депутатів, формуються для підтримки уряду (парламентські правлячі) або проти нього (парламентські опозиційні). Коаліції другого типу можуть створюватися також на рівні міністрів та інших посадовців, наприклад, для реалізації програм діяльності уряду або для вирішення будь-якого конкретного завдання (випадкові, стихійні);

– визначено, що специфікою коаліційного процесу, який є сукупною діяльністю суб'єктів політичних відносин, пов'язаною з формуванням, перетвореннями і функціонуванням політичних коаліцій, є те, що він послідовно проходить етапи конституювання, функціонування, розвитку і розпаду;

– встановлено, що етапи конституювання, функціонування, розвитку і розпаду, що вирізняються в процесі існування коаліцій розкривають циклічну природу цього соціально-політичного явища. Циклічність буття коаліцій визначається демократичною формою політичної організації суспільства. У випадку, коли передвиборна коаліція переростає (трансформується) у післявиборну має місце своєрідний мегацикл коаліційного процесу;

– указано, що конкретна природа інституційного дизайну, під яким розуміється поєднання конституційного ладу і виборчої системи або прискорює, або, навпаки, сповільнює розвиток політичних коаліцій, при цьому основним чинником утворення передвиборних коаліцій є тип виборчої системи, а післявиборних — конституційний лад, який визначає форму правління;

– встановлено, що етапи, безвідносно до того йдеться про передвиборний чи післявиборний коаліційний процес, можуть відбуватися або в паралельному (синхронному), або в послідовному (діахронному) порядку;

– доведено, що коаліційний процес може бути репрезентований блоковою формою, якій властиві принципова нерівноправність, ієрархізованість, побудова внутрішньоблокових відносин за критерієм "панування — підпорядкування", вона реалізовується здебільшого в передвиборних коаліціях, та власне коаліційною формою, якій притаманна рівноправність, побудова внутрішньокоаліційних відносин на основі консенсусу, пошуку компромісу і яка реалізовується здебільшого в післявиборних коаліціях;

– з'ясовано, що основними чинниками коаліційної поведінки, вони характеризують горизонтальні зв'язки суб'єктів коаліційного процесу, є потенціал учасників коаліції та їх ідеологічна близькість, при цьому в передвиборних коаліціях вирішальним фактором коаліційної поведінки є потенціал її учасників, коли усвідомлення суб'єктом браку власних ресурсів для досягнення поставленої мети стимулює його активність у напрямі пошуку додаткових ресурсів, а для післявиборних коаліцій — ідеологічна близькість, яка характеризує ідеологічну дистанцію (відстань) між учасниками — чим вона менша, тим міцніші стимули до об'єднання;

– прослідковано, що стратегії коаліційної поведінки партій визначаються їх соціальною базою — відповідними сегментами багатокласного суспільства, які прагнуть чинити вплив на прийняття рішень, вносити до порядку денного політики різноманітні питання щодо власного розвитку, та соціальними

розколами в суспільстві — відносно стабільними патернами (стандартами) політичної поляризації, від яких залежить потенціал конфліктності, що має пом'якшуватися загальними, надсегментними орієнтаціями;

– розкрито, що в Україні в період 1991–1997 рр. (охоплює перший мегацикл) партії відчували мінімальні стимули до коаліційного процесу, оскільки ані конституційний лад (провідна роль президента у формуванні уряду), ані мажоритарна двотурова система в одномандатних округах (партії не заохочувалися до блокових форм консолідації) не спонукали партії до коаліційної взаємодії; у період 1997–2005 рр. (охоплює другий та третій мегацикли) стимули виборчої системи створили досить сприятливі умови до блокування під час виборів; починаючи з 2005 р. (четвертий (поточний) мегацикл) створено цілком позитивні стимули до коаліційного процесу, що дозволило забезпечити його повний мегацикл від утворення передвиборних коаліцій (на блоковій основі) до формування коаліції парламентської більшості, яка призначає уряд і забезпечує його парламентською підтримкою.

Практичне значення отриманих результатів. Ця наукова робота формує необхідне теоретико–методологічне підґрунтя для подальшого вивчення проблематики становлення та розвитку політичних коаліцій у сучасних демократичних суспільствах. Отримані в процесі дослідження результати можуть бути застосовані для створення нових концептуальних розробок у сфері теорій партійних систем і політичних коаліцій. Найперспективнішими, зокрема, можуть бути такі напрями, як будівництво політичних коаліцій у напівпрезидентських системах, вплив інституційного дизайну на консолідацію партійних систем у нових демократіях. Також концептуальні положення цієї роботи можуть слугувати теоретико–методологічним підґрунтям для формування стратегії і тактики коаліційної поведінки суб'єктів сучасного політичного процесу, зокрема в Україні; можуть бути застосовані під час складання прогнозів прикладного характеру щодо динаміки партійно–парламентської боротьби в плюралістичних демократіях. Крім того, матеріали дисертації можуть бути корисними в навчальному процесі, особливо в системі фахової підготовки політологів, соціологів, фахівців у сфері державного управління.

Особистий внесок здобувача. Постановку і виконання всього комплексу завдань дисертації здійснено самостійно. За темою дослідження автором одноосібно підготовлено 5 публікацій.

Апробація результатів дослідження. Окремі положення дисертації було апробовано в одноосібних доповідях на Всеукраїнській науковій конференції "Парламентські та позапарламентські способи представництва суспільних інтересів в Україні" (м. Дніпропетровськ, 25 квітня 2008 р.); II Всеукраїнській науково–практичній конференції "Модернізація політичної системи України: стан та перспективи розвитку" (м. Луганськ, 23 жовтня 2008 р.); Міжнародній науковій конференції "Розвиток політичних систем та інститутів державного управління пострадянських країн" (м. Чернівці, 9–10 квітня 2009 р.).

Окремі положення дисертації було обговорено на теоретичному семінарі кафедри філософії і суспільствознавства Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Публікації. Основні положення, проміжні результати та висновки викладено у п'яти статтях у наукових фахових виданнях України.

Структура дисертації. Робота складається з вступу, чотирьох розділів, висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації становить 189 сторінок. Список використаної літератури містить 187 позицій.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовано актуальність теми дослідження, визначено мету й завдання, окреслено об'єкт і предмет, описано методiku дослідження, визначено наукову новизну роботи, розкрито практичне значення отриманих результатів дослідження, їх апробація.

Перший розділ "**Теоретико–методологічні засади дослідження**" містить огляд наукових публікацій з проблематики дисертації та опис методологічної моделі дослідження.

У першому підрозділі "*Проблема політичних коаліцій у теорії раціонального вибору*" зазначено, що проблематику політичних коаліцій першими почали розробляти західні фахівці в межах теорії раціонального вибору, фундатором якої є Е. Даунс. Політичні коаліції розглядаються як групи індивідів (партій), які здатні й готові працювати разом для досягнення спільної мети; залучають для цього необхідні ресурси; у раціональний спосіб обмінюються інформацією, яка сприяє ціледосягненню і необхідними для цього засобами; досягли згоди щодо розподілу зиску. Класичні коаліційні теорії (їх прийнято називати формальними, оскільки елементи коаліційного процесу, які підлягають вивченню, піддаються формалізації за допомогою комп'ютерних програм), виділяють дві ключові змінні: а) виміри потенціалу акторів, які укладають союз у різних його конфігураціях, б) ступінь політичної близькості між акторами в ситуації, що сприяє коаліційним взаємодіям. Провідні фахівці у сфері вивчення політичних коаліцій — Р. Аксельрод, В. Гамсон, М. Лейзерсон, О. Моргенштерн, Дж. фон Нейман, М. Олсон, Дж. Б. Пауел, В. Х. Райкер, Дж. Д. Робертсон, А. де Сваан та ін. — переконані в тому, що основою створення будь-якої політичної коаліції є бажання представників партій–переможниць ділити владу з найменшою кількістю партнерів або, принаймні, робити це з ідеологічно близькими учасниками і, водночас, мати можливість контролювати парламентську більшість.

У перехідних суспільствах у кризових ситуаціях політичний процес має абсолютно іншу динаміку, яка дуже важко піддається опису й концептуалізації за допомогою класичних коаліційних теорій, тому Г. Алмонд і С. Фленеган запропонували власну модель політичних коаліцій, в основу якої покладено такі

принципи: серед усіх припустимих варіантів коаліцій слід виявити ті, які здатні ліквідувати кризові явища; у разі розрахунку можливих комбінацій необхідно зважати на переваги акторів, їх політичні ресурси, потенціал коаліційного уряду; визначення конкретного варіанта коаліції повинне ґрунтуватися на аналізі ресурсів учасників та ідеологічній дистанції між ними. Модель Г. Алмонда й С. Фленегана творчо осмислена та розвинена такими авторами, як Б. Беррі, М. Добрі, М. Лавер, Л. Мартін, В. Мюлер, Дж. Прідхем, К. Сторм та ін.

У Росії проблематику політичних коаліцій розробляли В. Гельман, С. Єлисеєв, Т. Шмачкова, А. Щербак та ін.; в Україні — А. Борисенко, В. Голишев, В. Кафарський, О. Совгіря та ін., а також представники української школи партології С. Бабій, О. Бойко, А. Бородай, О. Гейда, Л. Дунаєва, Б. Максимець, М. Примуш, І. Побочий, А. Постол, А. Романюк, І. Рябіка, В. Сергєєв, О. Стаценко, С. Топалова, Ю. Шведа, К. Шкуренко та ін.

У другому підрозділі *"Концепт "політична коаліція" у структурі плюралістичної демократії"* розкрито взаємозв'язок проблематики політичних коаліцій і теорії плюралістичної демократії. А. Лейпхарт — один із фундаторів концепції плюралістичної демократії — називав наявність уряду, утвореного на основі коаліційної угоди декількох партій, найважливішою ознакою плюралістичної (консенсусної) демократії. Плюралістичну демократію А. Лейпхарт визначав через чотири головні ознаки, які найповніше її характеризують. Він їх розподіляв на дві головні та дві допоміжні. До перших належать "велика коаліція" і "автономія сегментів", до других — пропорційність і право вето.

Співпраця еліт шляхом здійснення влади "великою коаліцією" політичних лідерів усіх значних сегментів багатокладного суспільства — це перша й ключова ознака плюралістичної демократії. Вона може виступати в декількох різних формах: як "велика" рада або комітет із широким обсягом дорадчих функцій, як "велика коаліція" за участю президента й вищих посадових осіб у президентській системі. На думку А. Лейпхарта, у плюралістичній демократії влада існує на основі коаліції, до того ж подібна коаліція не повинна бути дуже широкою, головне, щоб існував консенсус позицій щодо основних напрямів суспільного розвитку. Лише для кризового суспільства можливе створення широких коаліцій, які б охоплювали найважливіші (а бажано всі) сегменти багатокладного суспільства. Функції "великої коаліції" можна пояснити, розглянувши їх у контексті протилежних один одному принципів консенсусу та правління більшості в межах нормативної теорії демократії. З одного боку, широка згода всіх громадян має більш демократичний вигляд, ніж просто влада більшості, але, з іншого боку, єдина реальна альтернатива владі більшості — це влада меншості, або, принаймні, право меншості накладати вето. Головним чином ця дилема вирішується встановленням принципу простої більшості, а щодо важливіших питань — принципом кваліфікованої більшості, хоча на практиці принцип більшості добре працює тоді, коли "розкид" думок є не дуже великим. Але в політичній системі з яскраво вираженими суперечностями й потенційно ворожими один одному групами ухвалення практично будь-якого

рішення може стати грою з дуже великими ставками, тоді влада більшості ставить під загрозу цілісність і благополуччя системи взагалі.

У третьому підрозділі *"Методологічна модель дослідження політичних коаліцій"* описано методику цієї наукової роботи, основу якої становить багатовимірний підхід, що ґрунтується на постулатах дедуктивних теорій коаліційної взаємодії політичних партій. Вихідними положеннями цього підходу є такі: необхідно враховувати різноманітність неформальних детермінант коаліційної поведінки політичних партій; коаліційні відносини повинні розглядатися як процес розвитку; коаліційну поведінку потрібно оцінювати в широких політичних рамках; головними акторами коаліційної гри можуть бути не тільки партії, але й інші дійові особи. Застосування цих положень дозволяє пов'язати вивчення коаліцій із системним дослідженням партій, створити багатовимірну модель політичних коаліцій, за допомогою якої можна дослідити коаліційну поведінку в історичному, інституційному, мотиваційному, внутрішньопартійному, соціально-політичному вимірах, з погляду горизонтально-вертикальних зв'язків, а також з урахуванням внутрішньо- і позанаціональних умов.

Потреба в історичному аналізі пояснюється перш за все тим, що накопичений досвід і, взагалі, чинник часу мають значний вплив на активістів і симпатизантів тієї чи тієї партії. Важливість інституційного аналізу обумовлена тим, що інституційні норми, правила політичної гри, конституційні обмеження, виборче законодавство тощо багато в чому визначають можливості як створення коаліції, так і здійснення тих цілей, для яких коаліції утворюються. Мотиваційний аналіз передбачає вивчення елементів політичної спорідненості (близькості) представників різних партій, які прагнуть обійняти високі посади; можливостей і мотивів конвергенції позицій окремих партій із позиціями партії, що домінує в союзі; варіантів платформи, на якій можливі компроміси; ціни і мотивів поступок у ході коаліційних переговорів. Аналіз горизонтально-вертикальних зв'язків являє собою дослідження перш за все міжпартійних контактів на рівні національних державних органів і національної політики взагалі ("горизонтальні зв'язки"), а також вивчення внутрішньопартійних відносин по лінії "центр — периферія" ("вертикальні зв'язки"). Внутрішньопартійний аналіз враховує структурну відмінність і схожість партій, а соціально-політичний аналіз — вивчення різноманітних аспектів політичної культури суспільства в цілому, зокрема налаштованості основних соціальних груп на переважно консенсусне або конфліктне об'єднання з іншими (суспільство конфлікту або суспільство консенсусу); ступеня політичної поляризації суспільства і особливо соціальної фрагментації; стилю відносин між політичними організаціями та їх соціальними базами; анти- і прокоаліційних традицій. Аналіз внутрішньо- та позанаціональних умов коаліційної політики реєструє реакцію окремих партій на подієве "навколишнє середовище", яке теж багато в чому визначає поточну й більш довгострокову кон'юнктуру політики союзів.

Другий розділ **"Коаліційний процес в умовах плюралістичної демократії"** присвячено розкриттю горизонтальної взаємодії учасників коаліційного процесу. У ньому наголошено, що в динамічному аспекті політичні коаліції можуть бути репрезентовані коаліційним процесом, який є сукупною діяльністю суб'єктів політичних відносин, пов'язаною з формуванням, функціонуванням і розвитком політичних коаліцій. Відповідно до цього визначення виокремлюються такі етапи коаліційного процесу: конституювання; функціонування; розвиток, розпад політичних коаліцій. У своїй сукупності вони становлять своєрідний цикл. Якщо в процесі існування політичні коаліції втрачають здатність відтворювати свої базові характеристики, то вони розпадаються. Розпад коаліції, що вичерпала свій потенціал життєздатності є необхідною передумовою, ланкою нового коаліційного циклу. Вирішального впливу на характер проходження коаліційного процесу набуває інституційний дизайн, під яким розуміється поєднання конституційного ладу й виборчої системи. Інституційний дизайн або прискорює, або, навпаки, гальмує утворення, функціонування та розвиток політичних коаліцій.

У контексті електоральних циклів виокремлюються передвиборні та післявиборні коаліції. Цикл коаліційного процесу послідовно проходить етапи конституювання, функціонування, розвитку та розпаду передвиборних (президентських, парламентських, місцевих — у режимі послідовного чи паралельного перебігу) і післявиборних (парламентських та урядових чи ситуативних) політичних коаліцій. Коаліційний процес може бути репрезентований блоковою та власне коаліційною формами.

У першому підрозділі *"Утворення, функціонування, розвиток та розпад передвиборних політичних коаліцій як початковий цикл коаліційного процесу"* показано, передвиборні політичні коаліції утворюються суб'єктами, що висувують кандидатів на виборні посади — найчастіше політичними партіями. Мотивом формування передвиборних коаліцій є переконання політичних партій у тому, що, об'єднавшись у коаліцію, вони досягнуть кращих результатів, ніж поодиночі. Учасники коаліції прагнуть об'єднати свої зусилля й ресурси для досягнення такої нової якості, яка б дала їм можливість зібрати більшу кількість голосів виборців, ніж коли б вони робили це кожен окремо, самотужки. У зв'язку з цим передвиборні коаліції можна розподілити на адитивні; субадитивні; суперадитивні. До адитивних належать передвиборні коаліції, які здобувають таку кількість голосів виборців, яка дорівнює сумі кількостей голосів зібраних кожним окремим учасником коаліції. Субадитивними називаються коаліції, які здобувають меншу за сумарну, а суперадитивними — більшу за сумарну кількість голосів виборців.

Існує декілька варіантів мотивації участі партій у передвиборних коаліціях: максимізація електоральної підтримки партії для посилення контролю над урядом ("гонитва за голосами"); прагнення партій до отримання її представниками посад у виконавчій владі, міністерських портфелів ("гонитва за посадами"); прагнення партій до здобуття голосів виборців і урядових посад

лише для проведення свого політичного курсу ("гонитва за політичним впливом").

У другому підрозділі *"Характеристики післявиборного циклу коаліційного процесу"* визначено, що післявиборні коаліції репрезентовано парламентськими, які утворюються на рівні фракцій або окремих депутатів для підтримки уряду (правлячі) або проти нього (опозиційні); урядовими, які організуються на рівні міністрів та інших посадовців для реалізації програм діяльності; випадковими (стихійними) коаліціями, які утворюються для реалізації конкретного завдання.

Встановлено, що післявиборний цикл може бути послідовним продовженням передвиборного циклу коаліційного процесу. У такому разі має місце своєрідний мегацикл коаліційного процесу. Післявиборний коаліційний процес може також бути відносно самостійним явищем, яке не має зв'язку з передвиборними перипетіями, колізіями політичних суб'єктів.

Доведено, що етапами післявиборного коаліційного процесу є конституювання, функціонування, розвиток і розпад. Етап розпаду є тією необхідною ланкою коаліційного процесу яка завершує один цикл і започатковує інший, створює передумови для конституювання нової коаліції безвідносно до того є вона передвиборною чи післявиборною. Тобто, циклічна природа і довиборного, і післявиборного коаліційного процесу є універсальною.

Зазначено, що політичні коаліції утворюються не лише на загальнонаціональному рівні, але й на місцевому. У темпоральному вимірі загальнонаціональний і місцеві коаліційні процеси не завжди характеризує синхронний розвиток. Особливо чітко темпоральна розбіжність загальнонаціонального і місцевого коаліційних процесів проявляється тоді, коли цикли розвитку передвиборних та післявиборних коаліцій поєднуються в один мегацикл. У цілому основними чинниками утворення, функціонування та розвитку передвиборних коаліцій є тип виборчої системи, післявиборних — конституційний лад, який визначає форму правління.

У третьому підрозділі *"Форми коаліційного процесу"* вказано, що коаліційний процес репрезентовано двома основними формами — блоковою, яка притаманна здебільшого передвиборним політичним коаліціям, та власне коаліційною, яка властива переважно післявиборним політичним коаліціям.

В Україні блокова форма коаліційного процесу застосовується в разі організації передвиборних партійних коаліцій, коли окремі партії утворюють блок, який консолідовано здобуває голоси виборців. У випадку проходження тривідсоткового бар'єра він консолідовано репрезентує партії, які його утворюють, єдиною фракцією; власне коаліційна форма застосовується під час функціонування парламенту.

У третьому розділі **"Коаліційна поведінка в умовах плюралістичної демократії"** висвітлено вертикальну взаємодію учасників коаліційного процесу та суспільства (його окремих сегментів). Визначено, що основними чинниками коаліційної поведінки є потенціал учасників коаліції та їх ідеологічна близькість. Для передвиборних коаліцій вирішальним фактором коаліційної поведінки є потенціал її учасників, а для післявиборних — ідеологічна близькість. Терміном

«потенціал» (від лат. *potentia* — сила) суб'єкта політичного (коаліційного) процесу тут позначаються наявні сили, можливості, у першу чергу електоральної підтримки, а також фінансові, інтелектуальні, адміністративні тощо ресурси, засоби, що їх має у своєму розпорядженні кожен із учасників коаліції.

У першому підрозділі *"Потенціал учасників політичних коаліцій"* з'ясовано, що необхідною умовою утворення коаліцій є усвідомлення декількома суб'єктами політичного процесу браку власних можливостей (потенціалу) для досягнення поставленої мети. Названа обставина стимулює їх активність у напрямі пошуку додаткових потужностей. У цьому процесі кожен учасник намагається, наскільки це можливо, зменшити ціну отримання ресурсів і збільшити зиск, який планується одержати в результаті досягнення мети.

За критерієм потенціалу учасників можна вирізнити такі типи політичних коаліцій: з однією домівною партією; з двома мажоритарними партіями; з міноритарними партіями. На практиці переважають коаліції з однією домівною партією, яка визначає базові програмні установки (найчастіше такі коаліції мають характеристики блокової взаємодії з принципово нерівними учасниками).

У другому підрозділі *"Ідеологічна близькість учасників політичних коаліцій"* розкрито, що будь-яка політична коаліція створюється під впливом усвідомлення її учасниками дефіциту власних ресурсів і бажання скористатися чужими для досягнення своїх цілей, наявності спільного ворога, загальної небезпеки, а також якщо вони заради цього готові знехтувати розбіжностями й суперечностями з потенційним партнером по коаліції. У такому випадку ідеологічно близькі партії утворюють коаліції.

Ідеологічне розрізнення політичних коаліцій може здійснюватися за шкалою "ліві — праві". Важливе значення під час встановлення ідеологічної близькості має політико-культурний дискурс, що панує у суспільстві, ідейна специфіка партнерів по коаліції.

У третьому підрозділі *"Суспільно-політичне підґрунтя коаліційної поведінки партій в умовах плюралістичної демократії"* зазначено, що стратегії коаліційної поведінки партій визначаються їх соціальною базою, електоральною підтримкою; соціальними розколами в суспільстві. Політичні партії (коаліції політичних партій) орієнтовані на власну соціальну базу — відповідні сегменти багатоукладного суспільства. За умов плюралістичної демократії, коли сегменти суспільства через політичні партії та інші інститути представництва мають можливість чинити вплив на прийняття рішень, вносити до порядку денного публічної політики різноманітні питання щодо розвитку групи, створюється суспільно-політичне підґрунтя для існування політичних коаліцій. Тим самим політичні коаліції (передвиборні та післявиборні) здобувають необхідну легітимацію та суспільну підтримку своїх дій, підживлюючись відповідними імпульсами вимог і підтримки, які надходять від їх соціальної бази — сегментів багатоукладного суспільства, інтереси яких вони захищають у сфері публічної політики. У зв'язку зі своєю соціальною базою партійні коаліції виступають як "коаліції захисників".

Модель "коаліції захисників" передбачає синтез таких ключових ідей: процес політики в цілому можна зрозуміти в контексті "мереж" і "спільнот" публічної політики; аналіз публічної політики поступово змінює аргументи, що стосуються проблем політики; ставлення, цінності та ідеї набувають важливості; соціально-економічні чинники здійснюють вирішальний вплив на вироблення політики та на її наслідки; системи ставлень еліт мають ієрархічну структуру.

В умовах плюралістичної демократії особливого значення під час встановлення коаліційної поведінки партій набувають соціальні розколи, під якими розуміються відносно стабільні патерни (стандарты) політичної поляризації, які, у свою чергу, є основою розбіжностей, невідповідностей і конфліктів у співвідношенні настанов та преференцій у суспільстві.

Четвертий розділ **"Характеристика коаліційного процесу в сучасній Україні"** присвячено розкриттю процесу утворення, функціонування та розвитку політичних коаліцій у сучасний період українського державотворення.

У першому підрозділі *"Еволюція стимулів до коаліційного процесу в сучасній Україні"* визначено, що з огляду на структуру мегациклу коаліційного процесу "парламентські вибори — президентські вибори" можна виокремити такі мегацикли коаліційного процесу в сучасній Україні: нульовий (1990–1991); перший (1991–1997); другий (1997–2001); третій (2001–2005); четвертий (з 2005).

Зазначено, що в період 1991–1997 рр. українські партії відчували мінімальні стимули до коаліційного процесу: до цього не спонукали ані конституційний лад (оскільки роль президента у формуванні уряду була провідною), ані мажоритарна двотурова система в одномандатних округах (партії не заохочувалися до блокових форм консолідації, проте існували численні негласні альянси в округах щодо невисування кандидатів від партій одного ідеологічного спрямування).

У період 1997–2005 рр. стимули конституційного ладу та виборчої системи створили доволі вигідні умови для блокування під час виборчого процесу, проте не заохочували до утворення парламентсько-урядових коаліцій, оскільки президент, по суті, залишався главою виконавчої влади і парламент мав незначний вплив на діяльність уряду; мажоритарно-пропорційна система заохочувала до коаліційного процесу великі партії за рахунок малих, а чотиривідсотковий бар'єр більшою мірою сприяв фрагментації системи за пропорційною частиною.

Починаючи з 2005 р., в Україні створено цілком позитивні стимули до коаліційного процесу, що дозволило забезпечити повний його мегацикл від утворення передвиборних коаліцій (на блоковій основі) і до завершення формування коаліції парламентської більшості, яка призначає уряд і забезпечує його парламентською підтримкою.

У другому підрозділі *"Становлення коаліційного процесу в Україні (1991–2005)"* досліджено початкові етапи процесу утворення, функціонування та розвитку політичних коаліцій у сучасній Україні. Зокрема, наголошено, що блокову форму коаліційного процесу започатковано на виборах 1994 р., проте за несприятливих умов інституційного дизайну в цей період практика утворення

виборчих блоків набула негласного характеру, поодинокі випадки організації формальних блоків були невдалими.

На виборах 1998 р. блокування стало більш поширеним, а один блок (СПУ — СелПУ) виявився вельми успішним, він навіть спромігся "провести" власного спікера парламенту. Проте в цілому коаліційний процес не отримав потужних імпульсів з боку суспільства. Найчастіше це пов'язується з такими обставинами: незавершеністю соціально-економічних і політичних реформ; незконсолідованістю політичних сил; психологічною незрілістю партійних лідерів; відсутністю масової соціальної підтримки політичних партій; намаганням механічно поєднати політичні структури без належного врахування можливих наслідків; нехтуванням чинником міжособистісних відносин; ставкою на лідерів структур, які не мали повного контролю над ними; наявністю в партіях груп, зорієнтованих на інші центри впливу; розбіжністю інтересів груп впливу (фінансових, регіональних).

На виборах 2002 р. коаліційний процес отримав якісно новий імпульс — виникли передумови для дійсно ефективного блокування політичних сил для досягнення кумулятивного ефекту та формування більшості в парламенті. Як результат — до парламенту потрапляють аж три блоки: "Наша Україна" Віктора Ющенка", Блок Юлії Тимошенко, блок "За єдину Україну!".

Власне коаліційна форма коаліційного процесу започаткована у Верховній Раді України II скликання у вигляді напівформалізованої коаліції лівих партій. У Верховній Раді України III–IV скликань політичні коаліції набували виключно ситуаційного характеру: парламентська більшість утворювалася лише на короткі терміни для вирішення конкретних питань. Як і раніше, були відсутні стимули інституційного дизайну — парламент не мав вирішального чи хоча б значного впливу на процес формування уряду.

У третьому підрозділі *"Сучасний стан та перспективи розвитку коаліційного процесу в Україні"* визначено, що на виборах 2006–2007 рр. було створено найсприятливіші за всю історію партійного будівництва в Україні умови, які дозволили встановити міцний зв'язок між виборчими блоками й коаліцією в парламенті. До парламенту в 2006 р. потрапили два блоки — Блок Юлії Тимошенко і "Наша Україна", а в 2007 р. — вже три — Блок Юлії Тимошенко, "Наша Україна–Народна самооборона" і Блок Литвина. У Верховній Раді України V–VI скликань з огляду на конституційно-правовий припис було створено коаліції більшості парламентських фракцій: "Антикризова коаліція" (у складі парламентських фракцій Партії регіонів, Комуністичної партії України, Соціалістичної партії України); "Коаліція Демократичних сил" (у складі фракцій Блоку Юлії Тимошенко і блоку "Наша Україна–Народна самооборона"); "Коаліція національного розвитку, стабільності та порядку" (у складі фракцій Блоку Юлії Тимошенко, блоку "Наша Україна–Народна самооборона", Блоку Литвина).

Перший досвід створення коаліцій більшості в українському парламенті свідчить, що в державі завжди утворювалися мінімально виграшні коаліції (коаліції абсолютної більшості), оскільки інституційний дизайн не стимулює

утворення широких коаліцій на основі надсегментних орієнтацій.

У **висновках** здійснено узагальнення результатів проведеного дослідження:

1. Коаліційний процес розглядається як синхронна або діахронна послідовність етапів конституювання, функціонування, розвитку та розпаду політичних коаліцій, які становлять окремий цикл. Тобто, за іманентними характеристиками перебіг етапів коаліційного процесу має характер замкненого кола, розпад однієї («старої») коаліції створює передумови для конституювання іншої («нової») або, іншими словами, коаліційний процес має циклічну природу.

У контексті електоральних циклів виокремлюються передвиборні та післявиборні коаліції. Перші утворюються суб'єктами що висувують кандидатів на виборні посади для перемоги на виборах чи, принаймні, отримання необхідної кількості голосів, а другі — репрезентовані парламентськими коаліціями, які утворюються на рівні фракцій або окремих депутатів для підтримки уряду (правлячі) або проти нього (опозиційні); урядовими, які формуються на рівні міністрів та інших посадовців для реалізації програм діяльності; випадковими (стихійними) коаліціями, які організуються для реалізації якогось конкретного завдання.

2. Інституційний демократичний дизайн поєднує конституційний лад і тип виборчої системи. При цьому конституційний лад здебільшого надає стимули до утворення післявиборних коаліцій, а тип виборчої системи — передвиборних коаліцій.

3. Коаліційний процес може послідовно проходити етапи конституювання, функціонування, розвитку та розпаду передвиборних (президентських, парламентських, місцевих — у режимі послідовного (діахронного) чи паралельного (синхронного) перебігу) та післявиборних (парламентських та урядових чи ситуативних) політичних коаліцій. Відповідно до цього коаліційний процес може бути репрезентований блоковою та власне коаліційною формами, де блоки характеризуються нерівноправністю, ієрархічністю внутрішніх відносин, а коаліції, навпаки, — рівноправністю внутрішніх відносин, прагненням до компромісу.

4. Основними чинниками коаліційної поведінки є потенціал учасників коаліції та їх ідеологічна близькість. Для передвиборних коаліцій вирішальним фактором коаліційної поведінки є потенціал її учасників, а для післявиборних — ідеологічна близькість.

5. Стратегії коаліційної поведінки партій визначаються їх соціальною базою, електоральною підтримкою. Політичні партії (їх коаліції) орієнтовані на власну соціальну базу — відповідні сегменти багатокладного суспільства. За умов плюралістичної демократії, коли сегменти суспільства через політичні партії та інші інститути представництва мають можливість чинити вплив на прийняття рішень, вносити до порядку денного публічної політики різноманітні питання щодо розвитку групи, створюється суспільно-політичне підґрунтя для існування політичних коаліцій.

6. За критерієм умов, в яких здійснюється перебіг коаліційного процесу у сучасній Україні, вирізняються чотири історичні етапи:

1991–1997 рр.: у цей період українські партії відчували мінімальні стимули до коаліційного процесу, оскільки інституційний дизайн не заохочував партії до блокових форм консолідації, проте існували численні негласні альянси в округах щодо невисування кандидатів від партій одного ідеологічного спрямування;

1997–2005 рр. (другий і третій етапи): стимули конституційного ладу та виборчої системи створили доволі сприятливі умови для блокування під час виборчого процесу, проте не заохочували до організації парламентсько–урядових коаліцій, оскільки президент по суті залишався главою виконавчої влади і парламент мав незначний вплив на діяльність уряду;

Із 2005 р. (четвертий поточний період): в Україні створені цілком позитивні стимули до коаліційної взаємодії, що дозволило забезпечити повний мегацикл коаліційного процесу, починаючи від організації передвиборних коаліцій (на блоковій основі) і завершуючи формуванням коаліції парламентської більшості, яка призначає уряд і забезпечує його парламентською підтримкою.

Головні положення дисертаційного дослідження викладені в таких працях автора:

1. Балановський Я. М. Теоретико–методологічні засади вивчення політичних коаліцій / Я. М. Балановський // Вісник Дніпропетровського університету. Сер. : Філософія. Соціологія. Політологія. — 2008. — Вип. 18. — С. 221–228.

2. Балановський Я. М. Особливості застосування блокової та коаліційної форм консолідації політичних партій в Україні / Я. М. Балановський // Політологічний вісник. — 2009. — Вип. 39. — С. 310–318.

3. Балановський Я. М. Теоретико–методологічний потенціал конструкту "велика коаліція" при дослідженні демократичних процесів у багатоукладних (плюралістичних) суспільствах / Я. М. Балановський // Політологічний вісник. — 2009. — Вип. 40. — С. 234–244.

4. Балановський Я. М. Кооперативні ігрові моделі як теоретико–методологічне підґрунтя вивчення політичних коаліцій у сучасній Україні / Я. М. Балановський // Науковий вісник Ужгородського університету. Сер. : Політологія, соціологія, філософія. — Ужгород : Вид–во Ужгородського національного університету "Говерла", 2009. — Вип. 11. — С. 85–89.

5. Балановський Я. М. Теоретико–методологічний потенціал концепції міських політичних коаліцій (режимів) / Я. М. Балановський // Вісник Дніпропетровського університету. Сер. : Філософія. Соціологія. Політологія. — 2009. — Вип. 19. — С. 268–274.

АНОТАЦІЇ

Балановський Я. М. Політичні коаліції в умовах плюралістичної демократії. — Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.02 — політичні інститути та процеси. — Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара, Дніпропетровськ, 2009.

Роботу присвячено розкриттю особливостей утворення, функціонування та розвитку політичних коаліцій у плюралістичних суспільствах. На підґрунті аналізу праць вітчизняних та зарубіжних фахівців із застосуванням комплексної методики, визначено, що політичні коаліції доцільно розглядати у контексті електоральних циклів і класифікувати їх на передвиборні та післявиборні. Запропоновано розглядати коаліційний процес як сукупну діяльність суб'єктів політичних відносин, пов'язану з утворенням, функціонуванням та зміною політичних коаліцій.

Вирізняють етапи коаліційного процесу — конституювання; функціонування; розвиток; розпад. Показано, що етапи створення, функціонування, розвитку, розпаду передвиборних і післявиборних політичних коаліцій формують цикл коаліційного процесу. Встановлено, що передвиборний і післявиборний цикли буття політичних коаліцій формують специфічний мегацикл коаліційного процесу. Визначено, що інституційний дизайн надає заохочувальні або стримувальні стимули до коаліційної взаємодії.

Виділено блокову та власне коаліційну форми коаліційного процесу. Установлено основні чинники коаліційної поведінки — потенціал учасників коаліції та їх ідеологічна близькість. Здійснено аналіз перебігу коаліційного процесу в Україні.

Ключові слова: політичні коаліції, плюралістична демократія, плюралістичне суспільство, коаліційний процес, цикл коаліційного процесу, інституційний дизайн, форми коаліційного процесу, коаліційна поведінка, потенціал учасників політичної коаліції, ідеологічна близькість учасників політичної коаліції.

Балановский Я. М. Политические коалиции в условиях плюралистической демократии. — Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата политических наук по специальности 23.00.02 — политические институты и процессы. — Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара, Днепропетровск, 2009.

Работа посвящена раскрытию особенностей создания, функционирования и развития политических коалиций в плюралистических обществах. На основе анализа работ отечественных и зарубежных специалистов с использованием комплексной методики определено, что политические коалиции целесообразно рассматривать в контексте электоральных циклов и классифицировать их на предвыборные и послевыборные коалиции. Предложено рассматривать коалиционный процесс как совокупную деятельность субъектов политических

отношений, которая связана с созданием, функционированием и изменением политических коалиций.

Выделены этапы коалиционного процесса — конституирование; функционирование; развитие, распад. Показано, что этапы создания, функционирования, развития, распада предвыборных и послевыборных политических коалиций формируют цикл коалиционного процесса. Установлено, что предвыборный и послевыборный циклы существования политических коалиций формируют специфический мегацикл коалиционного процесса. Определено, что институционный дизайн предоставляет поощрительные или сдерживающие стимулы к коалиционному взаимодействию.

Выделены блоковая и собственно коалиционная формы коалиционного процесса. Установлены основные факторы коалиционного поведения — потенциал участников коалиции и их идеологическая близость. Осуществлен анализ коалиционного процесса в Украине.

Ключевые слова: политические коалиции, плюралистическая демократия, плюралистическое общество, коалиционный процесс, цикл коалиционного процесса, институционный дизайн, формы коалиционного процесса, коалиционное поведение, потенциал участников политической коалиции, идеологическая близость участников политической коалиции.

Balanovskiy Ya. M. Political coalitions under the conditions of pluralistic democracy. — Manuscript.

Dissertation for degree of Candidate of Political Sciences in speciality 23.00.02 – political institutions and processes. – Oles' Honchar's Dnipropetrovsk National University, Dnipropetrovsk, 2009.

The work is devoted to the discovery of peculiarities of formation, functioning and development of political coalitions in pluralistic societies. On the basis of the analyses of works of foreign and Ukrainian scholars, using a complex method, we determined that it is expedient to consider political coalitions in the context of electoral cycles and to divide them into pre-election and post-election. It is suggested that coalition process should be considered as joint activity of subjects of political relations connected with the creation, functioning and changes of political coalitions.

The stages of a coalition process are established as follows: creation, functioning, development, disintegration. The work proves that that the stages of creation, functioning, development and disintegration of pre-election and post-election political coalition form a cycle of coalition process. It is determined that the cycles of creation, functioning, development and disintegration of pre-election and post-election political coalitions form a specific megacycle of coalition process. It is determined that institutional design provides encouraging and deterrent stimuli for coalition cooperation.

The block and coalition forms of coalition process are identified. The basic factors of coalition conduct – the potential of coalition participants and their ideological closeness are set. The analysis of the coalition process in Ukraine is made.

Keywords: political coalitions, pluralistic democracy, pluralistic society, coalition process, cycle of coalition process, institutional design, forms of coalition

process, coalition conduct, potential of participants of political coalition, ideological closeness of participants of political coalition.

**Підписано до друку 02.09.2009. Формат 60x90/16. Папір друкарський. Друк плоский.
Гарнітура Times New Roman. Ум. друк. арк. 1,0. Тираж 100 прим. Зам. № _____.**

«Видавництво “Науковий світ”»

Свідоцтво ДК№249 від 16.11.2000р.

М.Київ, вул.Боженка,17, оф.414.

200-87-13, 200-87-15, 8-050-525-88-77